

Шевчук В. М.,
*д.ю.н., проф., професор кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України,
м. Харків*

**ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Широкомасштабна військова агресія РФ та запровадження
воєнного стану в Україні суттєво вплинули на всі сфери нашого життя,

в тому числі й на систему кримінальної юстиції. Органи кримінальної юстиція та загалом уся наша правова система зіштовхнулася з безпрецедентними викликами, з новими реаліями сучасної дійсності в умовах активних бойових дій та широкомасштабного вторгнення російських військових на територію України. Тому з початку війни, основні сили та засоби органів правопорядку були спрямовані на забезпечення оборони держави, проведення контрдиверсійних заходів, протидію злочинам проти основ національної безпеки, забезпечення належної організації роботи з виявлення, збирання, фіксації та збереження доказів порушення норм міжнародного гуманітарного права з боку РФ у ході війни проти України.

Крім того, військова агресія РФ та запровадження воєнного стану суттєво позначилося на динаміці злочинності в нашій країні, відбулися зміни та трансформація злочинних проявів в період війни. Збройне вторгнення російських військ та напад на Україну мали наслідком те, що стрімке на перший план вийшла нова категорія злочинів, яких раніше або взагалі не було, або вони були в невеликій кількості. Насамперед це кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України) та ін. Другий досить великий блок кримінальних правопорушень, які сьогодні вчиняються, – злочини проти основ національної безпеки України (державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111² КК України) та ін. І третій блок – військові кримінальні правопорушення і кримінальні правопорушення проти власності, які суттєво видозмінилися та за які була посилена кримінальна відповідальність, за їх вчинення в умовах воєнного стану.

За офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора серед злочинів, вчинених в період повномасштабного вторгнення РФ, найпоширенішими є такі: а) злочини агресії та воєнні злочини – зареєстровано (станом на 21.06.2022 р.) – 18574 злочинів; б) злочини проти національної безпеки – 9169 злочинів; в) злочини проти дітей (без повного врахування з місць активних військових дій) – загинуло 323 дитини, поранено 587 дітей; 4) магістральна справа щодо агресії РФ – 623 підозрюваних – представники військово-політичного керівництва РФ (військове командування, посадовці, міністри, депутати, керівники правоохоронних органів та ін.) [5]. Трансформація злочинності в Україні під час війни значно вплинули на зміну пріоритетів завдань криміналістики та особливості формування і застосування криміналістичних знань в умовах воєнного стану.

Аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень цих

категорій свідчить про те, що слідчі органи та оперативні підрозділи стикаються з серйозними труднощами при їх виявленні, розкритті та розслідуванні, особливо у сучасних умовах воєнних дій. Головним чином вони пов'язані із специфікою способів вчинення таких кримінальних правопорушень, наявних слідів та їх наслідків, особливістю характеристики особи злочинця та недостатністю застосування науково-технічних, тактичних засобів та можливостей використання спеціальних знань щодо їх ефективного виявлення та розслідування. Крім цього, ускладненою вбачається також процедура проведення досудового розслідування та судового розгляду, процесу збирання доказів в умовах воєнного стану.

Одним із найважливіших завдань криміналістики є розроблення та застосування техніко-, тактико- та методико-криміналістичних засобів прийомів і рекомендацій, що дозволяють збирати, досліджувати та використовувати доказову інформацію. Відомо, що докази та доказування – основа будь-якого процесу, і від того, наскільки якісно та повно під час досудового розслідування буде зібрана доказова база, залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді і швидкість досягнення мети правосуддя [2; 8]. У таких умовах гостро постає питання про підвищення ролі криміналістики у формуванні доказової бази розслідування воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні.

У цьому плані досить цікавим прикладом в історії криміналістики щодо збирання доказів у складних умовах війни є діяльність відомого німецького і швейцарського криміналіста проф., д-ра хімічних наук Рудольфа Арчибальда Рейсса. У 1914 р. він прибув до Сербії на запрошення її уряду як експерт для розслідування злочинів Угорської, Німецької та Болгарської армій у Першій світовій війні. У зв'язку з цим певний науковий і практичний інтерес мають дві його праці, які представлені у формі своєрідних звітів, висновків та доповідей. Вони являли собою спеціальне криміналістичне дослідження фактів, що мали місце під час Першої світової війни та їх матеріали стали основою для засудження дій австро-угорської, німецької та болгарської армій. Ці документи були проілюстровані фотографіями, показаннями свідків та експертними дослідженнями. Р. А. Рейсс у 1916 р. опублікував «Report upon atrocities committed by the Austro-Hungarian army during the First invasion of Serbia» (London, 1916), а у 1918 р. виходить друком ще одна його робота, яка була присвячена подіям першої світової війни «Les infractions aux lois et conventions de la guerre commises par les ennemis de la Serbie depuis la retraite Serbe de 1915. Resume de l'enquete execute sur le front de Macedoine» (Paris, 1918). Матеріали, зібрані Р. А. Рейссом, стали доказовою базою для засудження дій австро-угорської, німецької та болгарської армії під час Першої світової війни і були використані для засудження злочинів, що були вчинені під час цієї війни [9; 11]. У реаліях

сьогодення вбачається, що практика застосування криміналістичних знань для збирання доказової інформації під час війни є досить актуальною та важливою.

Сьогодні в умовах воєнного стану особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок, інноваційних продуктів, їх прагматична орієнтації на вирішення практичних завдань. Не випадково, що ще у свій час Ганс Грос, як незмінну мету криміналістики називав «практичну» мету [1, с. VIII]. Криміналістика, як прикладна наука, інтегруючи сучасні досягнення науки і техніки, нині спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів та технологій, застосування яких направлено на вирішення складних практичних завдань, серед яких особливу значимість набувають можливості застосування криміналістичних знань в умовах війни [8, с. 5–12]. Тому перед криміналістикою, та кожним із її розділів, постають завдання, які пов'язані із забезпеченням діяльності органів правопорядку та інших спеціальних суб'єктів такої протидії ефективними криміналістичними рекомендаціями у боротьбі із злочинністю в умовах воєнного стану, зокрема у виявленні, фіксації та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України.

На сьогодні завдання криміналістики залежно від теоретико-пізнавальних і прикладних проблем можна розподілити на два рівні: а) завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики; б) завдання, спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики, тобто мова йде як і про науково-практичні розробки для розвитку теорії криміналістики, так і про вирішення завдань для практики правозастосування [9, с. 4–9]. Вбачається, що ці та інші важливі завдання можуть бути вирішені комплексно і системно, зокрема, шляхом удосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства та розроблення теоретико-методологічних основ і науково-практичних рекомендацій щодо розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. В умовах війни відбувається перезавантаження криміналістики, пов'язане передусім із появою нових викликів перед системою кримінальної юстиції та необхідністю вирішення першочергових завдань в умовах активних бойових дій на території України, формування криміналістичних знань відповідно до потреб практики.

Змінення парадигми криміналістики впливає на систему знань, яку відносять до криміналістичних. У сучасних умовах криміналістика покликана розроблювати новітні засоби, прийоми та методи, спрямовані на протидію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України та іншим злочинним проявам в умовах війни. Окремим напрямом у криміналістиці має бути розроблення системи криміналістичних методик розслідування, активізація розробок техніко-

криміналістичного забезпечення, застосування спеціальних знань, захист інформаційних джерел і проблеми інформаційної безпеки. В умовах глобальних воєнних загроз і трансформації злочинності в період воєнного стану важливу роль має бути відведено використанню сучасних криміналістичних знань по вирішенню важливих завдань, що постають перед органами правопорядку. Засоби криміналістики мають ефективно відповідати сучасним викликам та загрозам, успішно протидіяти злочинності, пов'язаною з військовою агресією РФ проти України в страшних реаліях сьогодення.

Одним із найбільш перспективних напрямів забезпечення протидії таких кримінальним правопорушенням, на наш погляд, сьогодні набуває їх належне криміналістичне забезпечення, яке набуває комплексного характеру та повинно охоплювати техніко-криміналістичний, тактико-організаційний і методико-криміналістичний напрями пошуків. У даному випадку можна говорити про *військово-польову криміналістику* як новий науковий напрямок у криміналістичній доктрині.

У напрямку техніко-криміналістичного забезпечення необхідно активізувати наукові розробки щодо створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію боротьби із злочинністю. До таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до завдань і потреб протидії злочинності новітні техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу, оцінки та збору доказової інформації. До таких потреб можуть застосовуватися сучасні ідентифікаційні біометричні системи за ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку) [7, с. 89].

Перспективи розвитку техніко-криміналістичного забезпечення пов'язані, як із подальшим удосконаленням існуючих криміналістичних засобів та створенням інноваційних засобів і технологій, так і з пристосуванням сучасних досягнень науки та техніки у сфері боротьби із злочинністю, а також позитивного зарубіжного досвіду. Актуальними нині постають можливості використання безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю, електронний контроль за пересуванням осіб у просторі та повітрі, ідентифікаційні системи розпізнавання за обличчями осіб тощо. Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення розглядуваних видів діяльності та вирішення практичних та вирішення практичних завдань, як у правозастосовній сфері, так і у боротьбі із сучасною злочинністю в умовах війни.

Перспективними напрямками дослідження тактико-криміналістичного забезпечення має стати розроблення криміналістичних рекомендацій в умовах війни. Вони можуть бути пов'язані із специфікою тактики

проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, бойових дій та ін. Така ситуація зумовлює необхідність розроблення нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) та ін. Важливими напрямками таких досліджень у криміналістичній тактиці виступають проблеми розроблення тактики проведення дій, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) виступали особи з окупованих територій або із районів активних бойових дій, а також військовополонені тощо.

У методико-криміналістичному забезпеченні такі напрями тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування кримінальних правопорушень та розроблення нових криміналістичних методик розслідування [6; 10]. Інноваційні розробки у цій галузі криміналістики мають бути спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень [4, с. 81–85] та ін.

Отже, сучасні реалії нашої держави вимагають від криміналістики вдосконалення, розроблення та впровадження у практику системи криміналістичних методик розслідування: злочинів проти основ національної безпеки України; воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; злочинів, пов'язаних із незаконним використанням гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та незаконним перетинанням державного кордону України та ін. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування кримінального правопорушення та забезпеченню ефективності та результативності судового розгляду [2; 3].

Враховуючи сучасні завдання адаптації криміналістичних знань до умов воєнного стану, досить актуальними є проблеми перезавантаження криміналістики та адаптації криміналістичних знань до сучасних вимог практики. Тому вбачається, що серед найбільш перспективних напрямів наукових досліджень у криміналістиці сьогодні є такі: документування та розслідування воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; формування методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих внаслідок знищення та пошкодження майна у зв'язку із збройною агресією РФ; пошук зниклих українців та ідентифікація загиблих на війні в Україні; застосування цифрової криміналістики у виявленні, фіксації та розслідуванні воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; активізація застосування спеціальних знань та проведення судово-

експертних досліджень із визначення розміру збитків фізичних та юридичних осіб, понесених внаслідок російської агресії; розроблення та застосування інноваційних криміналістичних продуктів щодо підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів; криміналістичне забезпечення діяльності Міжнародного Кримінального Суду; побудова та застосування відповідної системи окремих криміналістичних методик воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України тощо.

Таким чином, у реаліях сьогодення та в умовах воєнного часу перед криміналістикою постають нові завдання, змінюються парадигма криміналістичної науки, що впливає на особливості формування та застосування системи криміналістичних знань. У сучасних умовах криміналістика покликана розроблювати новітні засоби, спрямовані на протидію воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; злочинів проти основ національної безпеки України; військових кримінальних правопорушень, фінансуванню тероризму та іншим злочинним проявам. Вирішення таких завдань та створення відповідного механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії таким злочинам, реформування кримінального і кримінального процесуального законодавства, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої, судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях криміналістичної науки, техніки та міжнародного досвіду.

Література

1. Gross H. *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze*. Leipzig : F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. 432 p.
2. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
4. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnitsia: European Scientific Platform, 2021. Pp. 81–85.
5. Сайт Офіса Генерального прокурора <https://www.gp.gov.ua/>.
6. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
7. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / упоряд. : Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.
8. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 5–12.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9.
10. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального кримінального судочинства. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60.

С. 67–76.

11. Шепитько М. В. Рудольф Арчибальд Рейсс. *Криміналіст першодрукований*. 2015. № 10. С. 111–112.

12. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 319 с.